

Ramón VILLARES, *Repensar Iberia. Del iberismo peninsular al horizonte europeo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2024, 256 pàgines.

Fa una vintena d'anys vaig poder escoltar per primer cop Ramón Villares Paz (Cazás-Xermade, 1951), catedràtic d'Història Contemporània, exrector de la Universitat de Santiago de Compostela (1990-1994) i president del Consello da Cultura Galega (2006-2018), en un seminari d'estiu celebrat a Santander, en homenatge a Ernest Lluch i amb la direcció de Jordi Nadal i Borja de Riquer. Ja aleshores, la seva intervenció va prendre com a excusa la figura de Castelao (1886-1950) i la seva idea d'«Hespaña» com a feix de nacions («haz de naciones»), per reflexionar sobre el potencial de l'iberisme com a ideal, esperó i/o accelerador per superar les contradiccions, les ineficiències i els desajustos de les construccions nacionals i estatals a la península Ibèrica.

Arraconat avui, l'iberisme sembla haver quedat reduït a objecte d'estudi per a especialistes. En l'àmbit historiogràfic, sens dubte els treballs de José Antonio Rocamora són la referència més coneguda, amb publicacions com *El nacionalismo ibérico* (Valladolid, 1994), tot i que també apareix en biografies sobre alguns dels seus valedors més significats, com la dedicada a Sinibald de Mas (1809-1868) per David Martínez-Robles (Marcial Pons, 2018) o la parcial recuperació de la figura de Gonzalo de Reparaz (1860-1939). Amb tot, potser ha estat en la dimensió cultural i literària on trobem més continuïtat en la recerca, gràcies a investigadors com Víctor Martínez-Gil o Jordi Cerdà Subirachs, entre d'altres.

Després del seu original estudi *Galicia. Una nación entre dos mundos* (2019), sobre la participació en la construcció de la identitat galega de comunitats a cantó i cantó de l'Atlàntic, Villares reincideix amb el segell barceloní Pasado & Presente amb un assaig que vol ser tant una recapitulació històrica sobre l'iberisme com una vindicació del seu paper i de la seva (ressignificada) vigència. Aquesta revisitació de la seva genealogia li permet establir tres etapes principals i consecutives, caracteritzades per apostes en favor de «procesos de agregación nacional, de separación con criterios básicamente lingüísticos o de superación de estas limitaciones en una perspectiva que podríamos entender como postnacional», respectivament. En el primer cas, la proposta es va vehicular a través d'una possible unió monàrquica –posada en pràctica durant el regnat de Felip II– o, posteriorment, d'una república federal o confederal. És precisament aquesta suma d'estructures preexistents allò que, en la coberta del llibre, il·lustra el mapa de Lillian Lancaster (c. 1889), amb les esposalles entre un os –on el cos és Portugal i el cap, Galícia– i una dama de llargs cabells i vestit a l'aire cobrint tot el regne d'Espanya. Curiosament, la mateixa imatge ja s'havia utilitzat a *Imaginar Iberia*, de César Rina (Comares, 2020).

Segonament, la suma de regnes o unitats polítics va cedir el protagonisme a una visió més idiomatocultural amb tres grans peces configurades per l'espai galleg-portuguès, el castellà i el català. I, finalment, trobaríem la versió que cerca «refundar España con el concurso de Portugal», i on ja no se cercava tant «resolver la cuestión ibérica» com la situació de les nacionalitats internes espanyoles no castellanés.

En tots tres casos, Villares documenta com la unitat geogràfica té també una triple dificultat per consolidar-se. D'una banda, hi ha la desincronització entre les diferents iniciatives, ja que la predisposició d'uns acostumava a coincidir amb la suspicàcia dels altres. Això succeeix de forma recurrent en el cas lusità, on l'iberisme ha de superar tant els recels enfront del «perigo espanhol» com els dubtes enfront d'un projecte que amenaçava de diluir la pròpia realitat i, no menys important, la dimensió imperial. Enfront de la convergència ibèrica, sorgeixen els interessos dels estats i ressorgeixen les incomunicacions mútues: «Pero el contexto más abierto a la cuestión ibérica que había caracterizado el Sexenio revolucionario en España ya se había cerrado con el fracaso de la experiencia republicana

de 1873-1874 y la metáfora de la “muralla de la China” seguía presente a la hora de leer obras escritas en cada uno de los idiomas que, en algunos casos, llegaban a través de versiones francesas».

De l'altra, en tot moment es fa evident com l'iberisme és sovint més un mitjà que no una finalitat. El llibre ho exemplifica especialment amb el cas català. Bon coneixedor de la història i la historiografia catalanes, però també de la cultura i la literatura locals, Villares ressegueix com els diversos projectes de confluència seran vistos per diferents generacions com la solució ideal per equilibrar el sobrepès castellà, per guanyar influència política i/o per reorientar la transformació de l'Estat. Els epígons d'aquesta tradició s'allargassaran fins entrat el segle XX, amb noms tan rellevants com Josep Pla (1897-1981) –amb una referència a la indústria surera no anecdòtica, com va demostrar el treball de Pere Sala i Jordi Nadal, *La contribució catalana al desenvolupament de la indústria surera portuguesa*, Generalitat, 2010– o Joan Estelrich (1896-1958), partidari d'un agermanament principalment cultural –«la unitat dins la trinitat» escandinava, trasunto del iberismo ibérico tripartito, podria ser més una fórmula teològica que política».

I, finalment, es manifesten les incoherències dins de les parts que han de conformar el tot. La simplificació en tres grans peces de la diversitat ibèrica amaga divergències profundes. Així, amb l'etiqueta castellana es força la integració del cos central peninsular, del Cantàbric a Gibraltar, i on, a més de castellans, trobem andalusos o bascos. Problemes similars apareixen en franges aparentment més homogènies, ateses «las relaciones entre Galicia y Portugal, de hermandad cultural y separación política» o la realitat dels territoris de parla catalana separats –parafraçant George Bernard Shaw quan descrivia la relació entre el Regne Unit i els Estats Units– per una mateixa llengua i un mateix rei fundador.

Aquesta diversitat originària –glossada i reivindicada recentment pel medievalista Eduardo Manzano (Crítica, 2024)– encara va accentuar-se amb els processos interns de construcció nacional de les autonomies històriques espanyoles. L'excepcionalitat catalana, basca i gallega –després estesa a altres territoris– va enterrar la viabilitat de l'iberisme tripartit i, fins i tot, va reduir la hipòtesi iberista a «la idea de una república (federal) ibèrica». Tampoc pel cantó portuguès es renovaven les veus iberistes i, com a molt, trobem «la propuesta de la amistad o alianza peninsular de António Sardinha (1888-1925) como una refutación directa del viejo iberismo, calificado de “espantajo inconsistente”, que el integralista portugués considera una “ideología arcaica, salida de los conventículos masónicos de la Revolución”».

Com reconeix el mateix Villares, tot aquest recorregut pren com a referent l'assagista Agustí Calvet (1887-1964) i a la seva trilogia peninsular publicada a Selecta entre el 1959 i el 1961 (*Castella endins, Portugal enfora i La península inacabada*). Aquesta part històrica ocupa el gruix de *Repensar Iberia*, amb una aproximació que ressegueix un ric i ampli cos documental més enllà dels materials estrictament politicoideològics i que, mitjançant la seva desacomplexada gestió de la diversitat lingüística, esdevé un exemple en si mateix de l'objecte d'estudi –només se li escapa un «Ateneo de Barcelona», en comptes de «Barcelonès»–. La sensibilitat vers l'altre, l'incert en la tria i la capacitat narrativa fan que, lluny del caos mític babelià, el text flueixi generós i pertinent.

Tanmateix, l'assaig va més enllà de *Gaziel* i es tanca amb «dos capítulos sobre la preparación de las democracias peninsulares y sobre el horizonte europeo, que tratan de arrojar algo de luz sobre el futuro más inmediato, esto es, de pensar Iberia en Europa, no sé si como península “acabada” pero, al menos, más coordinada e inclusiva». En aquesta part, més propositiva, s'analitza el llegat de les dues dictadures peninsulars, les seves transicions democràtiques i les posteriors integracions en el projecte europeu. Paradoxalment, aquesta exitosa trajectòria –reconeguda com a tal vista l'evolució i així qualificada pel

observadors externs– no ha generat una reflexió interna ajustada a les transformacions respectives. D'alguna manera, Villares ens planteja, parafrasejant Xosé-Manuel Núñez-Seicas, com tradicionalment Ibèria havia estat «un concepto “geográficamente obvio, pero históricamente difuso”» que, arran del procés de convergència europea, pot facilitar una confluència dins de la Península més natural i complementària. En aquest sentit, el títol *Repensar Iberia* ja és tota una recomanable declaració d'intencions.

Jaume CLARET MIRANDA*
Universitat Oberta de Catalunya

* Jaume Claret Miranda, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5886-3621>.